

ปฏิจฉสมุปปาทจากพระโอบุช

หมวดที่ ๑๒

ว่าด้วย ปฏิจฉสมุปปาทที่ส่อไปในทางภาษาคน
— เพื่อศีลธรรม

ทรงขยายความปฏิจฉสมุปปาท อย่างประหลาด*

ดูก่อนอานนท์! ก็คำว่า “ขรามรณะมี เพราะปัจจัยคือชาติ” นั้น, เช่น
นั้นแล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ดูก่อนอานนท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดย
ปริยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “ขรามรณะมี เพราะปัจจัยคือชาติ”:-

ดูก่อนอานนท์! ถ้าหากว่าชาติ จักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดยทุก
ชนิต โดยทุกอายุร กล่าวคือ เพื่อความเป็นเทพ แห่งหมู่เทพทั้งหลายกิตี, เพื่อความ

*. มหาเวทมนตร มหา. พ. ๑๐/๖๘/๔๘, พระคัมภีร์พระอานนท์ ที่ภุมมมณฑลนิคม แรวันกู.

เป็น คณธรรพ แห่งพวกคณธรรพทั้งหลายก็, เพื่อความเป็น อักข แห่งพวกอักขทั้งหลายก็, เพื่อความเป็น ภุต แห่งพวกภุตทั้งหลายก็, เพื่อความเป็น มนุช แห่งพวกมนุชทั้งหลายก็, เพื่อความเป็น สัตว์สี่เท้า แห่งพวกสัตว์สี่เท้าทั้งหลายก็, เพื่อความเป็น สัตว์มีปีก แห่งพวกสัตว์มีปีกทั้งหลายก็, เพื่อความเป็น สัตว์เลื้อยคลาน แห่งพวกสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายก็ แล้วไฉ้; ตุก่อนอนันท์! ชาติก็จักไม่ได้มีแล้วแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ เพื่อความเป็นอย่างนั้นแล. เมื่อชาติไม่มี เพราะความดับไปแห่งชาติ โดยประการทั้งปวงแล้ว; ชรามณะ จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ (ปะฎาเสถ) ไหมหนอ? (“ซื่อนัน หามิได้ พระเจ้าข้า!”) ตุก่อนอนันท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจย ของชรามณะ; นั่นคือ ชาติ.

ตุก่อนอนันท์! ก็กันว่า “ชาติมี เพราะปัจจัยคือภ” ดังนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ตุก่อนอนันท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “ชาติมี เพราะปัจจัยคือภ”: ตุก่อนอนันท์! ถ้าหากว่าภ จักไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในที่ไหน ๆ โดยทุกชนิก โดยทุกอาการ กล่าวคือ กามภกัฏ, รูปภกัฏ, อรูปภกัฏ, แล้วไฉ้; เมื่อภไม่มี เพราะความดับไปแห่งภ โดยประการทั้งปวงแล้ว; ชาติ จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ซื่อนัน หามิได้ พระเจ้าข้า!”) ตุก่อนอนันท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจย ของชาติ; นั่นคือ ภ.

ตุก่อนอนันท์! ก็กันว่า “ภมี เพราะปัจจัยคืออุปาทาน” ดังนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ตุก่อนอนันท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดย

บรรยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “ภพมี เพราะปัจจัยคืออุปาทาน” :
 ตุก่อนอนันท์! ถ้าหากว่าอุปาทาน จักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดยทุกชนิด โดย
 ทุกอาการ กล่าวคือ ความอุปาทาน ก็ดี ทิฏฐุปาทาน ก็ดี สัมผัสอุปาทาน ก็ดี อัสดหา-
 ปาทาน ก็ดี, แล้วไฉไร; เมื่ออุปาทานไม่มี เพราะความคับไปแห่งอุปาทาน โดย
 ประการทั้งปวงแล้ว; ภพ จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า”)
 ตุก่อนอนันท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน
 นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจัย ของภพ; นั่นคือ อุปาทาน.

ตุก่อนอนันท์! ก็กันว่า “อุปาทานมี เพราะปัจจัยคือตัณหา” ดังนี้,
 เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ตุก่อนอนันท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบาย
 โดยบรรยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “อุปาทานมี เพราะปัจจัยคือ
 ตัณหา” : ตุก่อนอนันท์! ถ้าหากว่าตัณหา จักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดย
 ทุกชนิด โดยทุกอาการ กล่าวคือรูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา
 โผฏฐัพพตัณหา อหิมตัณหา, แล้วไฉไร; เมื่อตัณหาไม่มี เพราะความคับไปแห่งตัณหา
 โดยประการทั้งปวงแล้ว; อุปาทาน จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ข้อนั้น หามิได้
 พระเจ้าข้า”) ตุก่อนอนันท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละ
 คือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจัย ของอุปาทาน; นั่นคือ ตัณหา.

ตุก่อนอนันท์! ก็กันว่า “ตัณหา มี เพราะปัจจัยคือเวทนา” ดังนี้,
 เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ตุก่อนอนันท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบาย
 โดยบรรยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “ตัณหา มี เพราะปัจจัยคือ
 เวทนา” : ตุก่อนอนันท์! ถ้าหากว่าเวทนา จักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดย
 ทุกชนิด โดยทุกอาการ กล่าวคือ อักขุสันตัสสชาเวทนา โสคัสตัสสชาเวทนา

ขานสัณตัสสาเวทนา ขิวหาสัณตัสสาเวทนา กายสัณตัสสาเวทนา มโนสัณตัสสา-
เวทนา, แล้วไซ้; เมื่อเวทนาไม่มี เพราะความดับไปแห่งเวทนา โดยประการ
ทั้งปวงแล้ว; ตัณหา จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า!”)
คู่ก่อนอนันท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้น
แหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจย ของตัณหา; นั่นคือ เวทนา.

คู่ก่อนอนันท์! ก็ด้วยการตั้งนี้แล (เป็นอันกล่าวได้ว่า) เพราะอาศัย เวทนา
จึงมี ตัณหา;

เพราะอาศัยตัณหา จึงมี การแสวงหา^๑ (ปริเยสนา);

เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมี การได้ (ลาโภ);

เพราะอาศัยการได้ จึงมีความปลงใจรัก (วันจุณโย);

เพราะอาศัยความปลงใจรัก จึงมีความกำหนดด้วยความพอใจ (ฉนฺทวาทิ);

เพราะอาศัยความกำหนดด้วยความพอใจ จึงมีความสยบมัวเมา (อสุโณสณฺหา);

เพราะอาศัยความสยบมัวเมา จึงมีความจับอกจับใจ (ปริคฺคโท);

เพราะอาศัยความจับอกจับใจ จึงมีความตระหนี่ (มจุณฺณิ);

เพราะอาศัยความตระหนี่ จึงมี การพวงกัน (ฮารุกุโข);

เพราะอาศัยการพวงกัน จึงมี เรื่องราวอันเกิดจากการพวงกัน (ฮารุกุชา-
ริกฺกณฺ); กล่าวคือ การใช้อารุไม่มีคม การใช้อารุมีคม การทะเลาะ การแก่งแย่ง
การวิวาท การกล่าวคำหยาบว่า “มิง! มิง!” การพูดคำส่อเสียด และการพุกเห็จ ทั้งหลาย ;
ธรรมอันเป็นบาปอกุศลเป็นอนเก ย่อมเกิดขึ้นพร้อม ด้วยอาการอย่างนี้; (เป็นอันว่า)
ข้อความเช่นนี้ เป็นข้อความที่เราได้กล่าวไว้แล้ว.

๑. คำว่า “แสวงหา” ในที่นี้ หมายถึงแสวงหัตถะนั่นเอง, มิใช่เป็นการแสวงหาวจรวิธะ หรือภาณุกุ-
ญาณทัสสนะ.

ลูก่อนอานนท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “ธรรมเป็นบาปอกุศลเป็นอนันต กล่าวคือ การใช้อาวุธ ไม่มีคม การใช้อาวุธมีคม การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวคำหยาบว่า “มึง! มึง!” การพูดคำส่อเสียด และการพูดเท็จ ทั้งหลาย; ย่อมเกิดขึ้นพร้อม เพราะเรื่องราวอันเกิดจากการหว่านกันเป็นเหตุ” ดังนี้: ลูก่อนอานนท์! ถ้าหากว่าการหว่านกัน จักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดยทุกชนิต โดยทุกอาการ แล้วไซ้; เมื่อการหว่านกัน ไม่มี เพราะความคับไปแห่งการหว่านกัน โดยประการทั้งปวงแล้ว; ธรรมเป็นบาปอกุศลเป็นอนันต กล่าวคือ การใช้อาวุธไม่มีคม การใช้อาวุธมีคม การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวคำหยาบว่า “มึง! มึง!” การพูดคำส่อเสียด และการพูดเท็จ ทั้งหลาย จะพึงเกิดขึ้นพร้อมได้ไหมหนอ? (“ชื่อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า”) ลูก่อนอานนท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจัย ของความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมเป็นบาปอกุศลเป็นอนันต เหล่านี้ กล่าวคือ การใช้อาวุธไม่มีคม การใช้อาวุธมีคม การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวคำหยาบว่า “มึง! มึง!” การพูดคำส่อเสียด และการกล่าวเท็จ; นั่นคือการหว่านกัน.

ลูก่อนอานนท์! ก็กันว่า “เพราะอาศัยความตระหนี่ จึงมีการหว่านกัน” ดังนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ลูก่อนอานนท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “เพราะอาศัยความตระหนี่ จึงมีการหว่านกัน”: ลูก่อนอานนท์! ถ้าหากว่าความตระหนี่ จักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดยทุกชนิต โดยทุกอาการ แล้วไซ้, เมื่อความตระหนี่ไม่มี เพราะความคับไปแห่งความตระหนี่ โดยประการทั้งปวงแล้ว; การหว่านกัน จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ชื่อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า”) ลูก่อนอานนท์! เพราะเหตุนี้

เรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ, นั้นแหละคือนิทาน, นั้นแหละคือสมุทัย, นั้นแหละคือปัจจัยของการทรงกัน; นั่นคือ ความตระหนี่.

ลูกอนานนท์! ก็กันว่า “เพราะอาศัยความจับอกจับใจ จึงมีความตระหนี่” ดังนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ลูกอนานนท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “เพราะอาศัยความจับอกจับใจ จึงมีความตระหนี่”: ลูกอนานนท์! ถ้าหากว่าความจับอกจับใจ จักไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในที่ไหน ๆ โดยทุกชนิต โดยทุกอาการ แล้วไซ้; เมื่อความจับอกจับใจไม่มี เพราะความคับไปแห่งความจับอกจับใจ โดยประการทั้งปวงแล้ว; ความตระหนี่จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”) ลูกอนานนท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ, นั้นแหละคือนิทาน, นั้นแหละคือสมุทัย, นั้นแหละคือปัจจัย ของความตระหนี่; นั่นคือ ความจับอกจับใจ.

ลูกอนานนท์! ก็กันว่า “เพราะอาศัยความสยบมัวเมา จึงมีความจับอกจับใจ” ดังนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ลูกอนานนท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “เพราะอาศัยความสยบมัวเมา จึงมีความจับอกจับใจ”: ลูกอนานนท์! ถ้าหากว่าความสยบมัวเมา จักไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในที่ไหน ๆ โดยทุกชนิต โดยทุกอาการ แล้วไซ้; เมื่อความสยบมัวเมาไม่มี เพราะความคับไปแห่งความสยบมัวเมา โดยประการทั้งปวงแล้ว; ความจับอกจับใจ จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”) ลูกอนานนท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ, นั้นแหละคือนิทาน, นั้นแหละคือสมุทัย, นั้นแหละคือปัจจัย ของความจับอกจับใจ; นั่นคือ ความสยบมัวเมา.

ลูก่อนอานนท์! ก็กันว่า “เพราะอาศัยความกำหนดด้วยสติความพอใจ จึงมีความสงบมีสมาธิ” ทั้งนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ลูก่อนอานนท์! ความนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “เพราะอาศัยความกำหนดด้วยสติความพอใจ จึงมีความสงบมีสมาธิ”: ลูก่อนอานนท์! ถ้าหากว่าความกำหนดด้วยสติความพอใจ จักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดยทุกชนิก โดยทุกอาการ แล้วไซ้; เมื่อความกำหนดด้วยสติความพอใจไม่มี เพราะความคับไปแห่งความกำหนดด้วยสติความพอใจ โดยประการทั้งปวงแล้ว; ความสงบมีสมาธิ จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ ไหมหนอ (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”) ลูก่อนอานนท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจัย ของความสงบมีสมาธิ; นั่นคือ ความกำหนดด้วยสติความพอใจ.

ลูก่อนอานนท์! ก็กันว่า “เพราะอาศัยความปลงใจรัก จึงมีความกำหนดด้วยสติความพอใจ” ทั้งนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ลูก่อนอานนท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “เพราะอาศัยความปลงใจรัก จึงมีความกำหนดด้วยสติความพอใจ”: ลูก่อนอานนท์! ถ้าหากว่าความปลงใจรักจักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดยทุกชนิก โดยทุกอาการ แล้วไซ้; เมื่อความปลงใจรักไม่มี เพราะความคับไปแห่งความปลงใจรัก โดยประการทั้งปวงแล้ว; ความกำหนดด้วยสติความพอใจ จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ ไหมหนอ (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”) ลูก่อนอานนท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจัย ของความกำหนดด้วยสติความพอใจ; นั่นคือ ความปลงใจรัก.

ลูก่อนอานนท์! ก็กันว่า “เพราะอาศัยการได้ จึงมีความปลงใจรัก” ทั้งนี้, เช่นนี้แลเป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ลูก่อนอานนท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบาย

โดยปริยายทั้งต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “เพราะอาศัยการได้ จึงมีความปลงใจรัก” : คุณอนนท! ถ้าหากว่าการได้ จักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดยทุกชนิต โดยทุกอาการ แล้วไซ้; เมื่อการได้ไม่มี เพราะความดับไปแห่งการได้ โดยประการทั้งปวงแล้ว; ความปลงใจรัก จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”) คุณอนนท! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจัย ของความปลงใจรัก; นั่นคือการได้.

คุณอนนท! ก็กันว่า “เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีการได้” กันนี้, เช่นนี้แลเป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. คุณอนนท! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายทั้งต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีการได้” : คุณอนนท! ถ้าหากว่าการแสวงหา จักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดยทุกชนิต โดยทุกอาการ แล้วไซ้; เมื่อการแสวงหาไม่มี เพราะความดับไปแห่งการแสวงหา โดยประการทั้งปวงแล้ว; การได้ จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”) คุณอนนท! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจัย ของการได้; นั่นคือการแสวงหา.

คุณอนนท! ก็กันว่า “เพราะอาศัยคัมภีร์ จึงมีการแสวงหา” กันนี้, เช่นนี้แลเป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. คุณอนนท! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายทั้งต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “เพราะอาศัยคัมภีร์ จึงมีการแสวงหา” : คุณอนนท! ถ้าหากว่าคัมภีร์ จักไม่ได้มีแก่ใครๆ ในที่ไหนๆ โดยทุกชนิต โดยทุกอาการกล่าวคือ การคัมภีร์ ภวคัมภีร์ วิภวคัมภีร์, แล้วไซ้; เมื่อคัมภีร์

ไม่มี เพราะความคับไปแห่งตัณหา โดยประการทั้งปวงแล้ว; การแสวงหา จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ซื่อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า”) ทุก่อนอนันท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ, นั้นแหละคือนิทาน, นั้นแหละคือสมุทัย, นั้นแหละคือปัจจัยของการแสวงหา; นั่นคือ ตัณหา.

ทุก่อนอนันท์! ก็ด้วยอาการทั้งนี้แล (เป็นอันกล่าวได้ว่า) ธรรมทั้งสองเหล่านี้รวมเป็นธรรมที่มีมูลอันเดียวกันในวาทนา; คือ เวทนาอย่างเดียว ก็เป็นมูลสำหรับให้เกิดตัณหาแต่ละอย่าง ๆ ทั้งสองอย่างได้.

ทุก่อนอนันท์! ก็กันว่า “เวทนามี เพราะปัจจัยคือผัสสะ” ทั้งนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ทุก่อนอนันท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายทั้งก่อนนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “เวทนามี เพราะปัจจัยคือผัสสะ”; ทุก่อนอนันท์! ถ้าหากว่าผัสสะ จักไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในที่ไหน ๆ โดยทุกขณะ โดยทุกอาการ กล่าวคือ จักขุสัมผัส, โสณสัมผัส, มานสัมผัส, ชิวหาสัมผัส, กายสัมผัส, มโนสัมผัส, แล้วไซ้; เมื่อผัสสะไม่มี เพราะความคับไปแห่งผัสสะ โดยประการทั้งปวงแล้ว; เวทนา จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ซื่อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า”) ทุก่อนอนันท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ, นั้นแหละ คือนิทาน, นั้นแหละคือสมุทัย, นั้นแหละคือปัจจัย ของเวทนา; นั่นคือ ผัสสะ.

๑. ธรรมทั้งสองในที่นี้ คือ ตัณหา ในบทว่า “เพราะเวทนามันปัจจัย จึงมีตัณหา” นี้อย่างหนึ่ง; อีกอย่างหนึ่ง คือ อวิชชา ก็ทำนวกัแสงหาอารมณหรือเพิลกเพิลในอารมณ, รวมเป็นสองอย่างด้วยกัน; อย่างแรก ได้ในบทว่า โยโนสุทวิกา, ที่ยรรณณเรียกว่า วิมุลลคณหา; อย่างหลัง ได้ในบทว่า สตุรคกุราณินนุทิน, หรือที่ยรรณณเรียกว่า สมุทาจารคณหา.

ลูก่อนอานนท์! ก็คำว่า “ผัสสะนี้ เพราะปัจจัยคือนามรูป” ดังนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ลูก่อนอานนท์! ความข้อนี้ เธอต้องทราบอธิบายโดยปริยายดังต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “ผัสสะนี้ เพราะปัจจัยคือนามรูป”.

ลูก่อนอานนท์! การบัญญัติซึ่งหมู่แห่งนาม ย่อมมีได้โดยอาศัยอาการ ถึงคัมภีร์ นิมิต อุเทศ ทั้งหลาย เป็นหลัก, เมื่ออาการ ถึงคัมภีร์ นิมิต อุเทศ เหล่านั้น ไม่มีเสียแล้ว การสัมผัสคือการเรี่ยคล้อย (อิทธิวนสัมผัส) ในกรณีอันเกี่ยวกับรูปกาย จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”);

ลูก่อนอานนท์! การบัญญัติซึ่งหมู่แห่งรูป ย่อมมีได้โดยอาศัยอาการ ถึงคัมภีร์ นิมิต อุเทศ ทั้งหลาย เป็นหลัก, เมื่ออาการ ถึงคัมภีร์ นิมิต อุเทศ เหล่านั้น ไม่มีเสียแล้ว การสัมผัสคือการกระทบ (ปฏิสนธิสัมผัส) ในกรณีอันเกี่ยวกับนามกาย จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”);

ลูก่อนอานนท์! การบัญญัติซึ่งหมู่แห่งนามด้วย ซึ่งหมู่แห่งรูปด้วย ย่อมมีได้โดยอาศัยอาการ ถึงคัมภีร์ นิมิต อุเทศ ทั้งหลาย เป็นหลัก, เมื่ออาการ ถึงคัมภีร์ นิมิต อุเทศ เหล่านั้น ไม่มีเสียแล้ว การสัมผัสคือการเรี่ยคล้อย ก็คือ การสัมผัสคือการกระทบ ก็คือ จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”);

ลูก่อนอานนท์! การบัญญัติซึ่งนามรูป ย่อมมีได้โดยอาศัยอาการ ถึงคัมภีร์ นิมิต อุเทศ ทั้งหลายเป็นหลัก, เมื่ออาการ ถึงคัมภีร์ นิมิต อุเทศ เหล่านั้น ไม่มีเสียแล้ว, สัตตะ จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหมหนอ? (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”);

๑. พึงสังเกตไว้ว่า ปัจจุจฉนูปบาท แบบที่ทยุกลงเพียงนามรูป-วิญญาณ ไม่เคยขึ้นไปถึงสังขารและอวิชชา นี้; สำหรับสูตรนี้ ไม่มี ศพยตนะ เทสิณสูตรอื่นๆ แห่งแบบนี้.

คู่ก่อนานนท์! เพราะเหตุนี้แหละ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจัย ของผัสสะ; นั่นคือ นามรูป.

คู่ก่อนานนท์! ก็กันว่า “นามรูปมี เพราะปัจจัยคือวิญญาณ” ทั้งนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. คู่ก่อนานนท์! ความข้อนี้ เธอคงทราบอธิบาย โดยปริยายคงต่อไปนี้ ที่ตรงกับหัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “นามรูปมี เพราะปัจจัยคือวิญญาณ”: คู่ก่อนานนท์! ถ้าหากว่าวิญญาณ จักไม่ก้าวลงในท้องแห่งมารดา แล้วไซ้; นามรูปจักปรุงตัวขึ้นมาในท้องแห่งมารดาได้ไหม? (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”);

คู่ก่อนานนท์! ถ้าหากว่าวิญญาณก้าวลงในท้องแห่งมารดาแล้ว จักสลายลงเสียแล้วไซ้; นามรูป จักบังเกิดขึ้น เพื่อความเป็นอย่างนี้ได้ไหม? (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”);

คู่ก่อนานนท์! ถ้าหากว่าวิญญาณของเคื่อก่อน ที่เป็นชายก็ตาม เป็นหญิงก็ตาม จักขาดลงเสียแล้วไซ้; นามรูป จักถึงซึ่งความเจริญ ความงอกงาม ความใหญ่โต บ้างหรือ? (“ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า”);

คู่ก่อนานนท์! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจัย ของนามรูป; นั่นคือ วิญญาณ.

ข้อความนี้ เป็นข้อความที่มีลักษณะเป็นปรัชญาอุปมาอุปไมยอย่างภาษาตน, หรือภาษาศีลธรรม. แต่เราอาจถือเอาข้อความนี้ เป็นเพียงอุปมา แล้วถือเอาข้อความในภาษาธรรมเป็นอุปไมย. หรือมีละกัน ก็ได้ว่าเป็นเรื่องศีลธรรม โดยส่วนเดียว.

ลูก่อนอาณนที! ก็กันว่า “วิญญานมี เพราะปัจจัยคือนามรูป” ทั้งนี้, เช่นนี้แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว ลูก่อนอาณนที! ความข้อนี้ เธอควรทราบอธิบายโดยปริยายทั้งต่อไปในที่ทรงกับตัวข้อที่เรากล่าวไว้แล้วว่า “วิญญานมี เพราะปัจจัยคือนามรูป” : ลูก่อนอาณนที! ถ้าหากว่าวิญญาน จักไม่ได้มีที่พึ่งที่อาศัยในนามรูป แล้วไซ้; ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ คือชาติขรามรณะต่อไป จะมีขึ้นมาให้เห็นได้ไหม? (“ข้อนี้ ห้ามได้ พระเจ้าข้า”)

ลูก่อนอาณนที! เพราะเหตุนี้แหละ ในเรื่องนี้, นั้นแหละคือเหตุ นั้นแหละคือนิทาน นั้นแหละคือสมุทัย นั้นแหละคือปัจจัย ของวิญญาน; นั้นคือ นามรูป.

ลูก่อนอาณนที! ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ สัตว์โลก จึงเกิดบ้าง จึงแก่บ้าง จึงตายบ้าง จึงจุติบ้าง จึงอุบัติบ้าง : คลองแห่งการเวียน (อริจัน) ก็มีเพียงเท่านั้น, คลองแห่งการพุดา (นิรุตติ) ก็มีเพียงเท่านั้น, คลองแห่งการบัญญัติ (ปญญุตติ) ก็มีเพียงเท่านั้น, เรื่องที่จะต้องรู้ด้วยปัญญา (ปญญาวจร) ก็มีเพียงเท่านั้น, ความเวียนว่ายในวัฏฏะ ก็มีเพียงเท่านั้น : นามรูปหรือมหัพพะวิญญานทั้งสอง เพื่อการบัญญัติซึ่งความเป็นอย่างนี้ (ของนามรูปกับวิญญาน นั้นเอง).

ภาค ๓ อธิบาย

๗๕๕-๗๕๖ แห่งความเข้าใจได้ของปัจฉิมบท*

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็ที่กล่าวไว้กันว่า ‘ภพ - ภพ’ ดังนั้น ภพย่อมมีได้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรแล พระเจ้าข้า”

* สุตตที่ ๒ อานันทวรรค คภ. อ. ๒๐/๒๔๗/๕๑๖, การตีพิมพ์พระอาณนที.

ทุก่อนอนานนท์! ถ้ากรรมอันมีภาพธาตุเป็นวิบาก (วิบาก = ผลแห่งการกระทำ) จักไม่ได้มีแล้วไซ้ร้ กามภพจะพึงปรากฏได้แลหรือ? (“ซื่อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”) ทุก่อนอนานนท์! ด้วยเหตุทั้งนี้แล กรรม จึงชื่อว่าเนื่อนา, วิญญูณ ชื่อว่าพิช, ตัณหา ชื่อว่ายางโนพิช. เมื่อวิญญูณ ของสัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตณหาเป็นเครื่องผูก ทั้งอยู่ด้วย ธาตุอันพรหม (กามธาตุ) อย่างนี้แล้ว, การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป (อายุติ ปนพฺพาวภินิพฺพตฺติ) ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ทุก่อนอนานนท์! ถ้ากรรมอันมีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้ร้ รูปภพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ? (“ซื่อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”) ทุก่อนอนานนท์! ด้วยเหตุทั้งนี้แล กรรม จึงชื่อว่าเนื่อนา, วิญญูณ ชื่อว่าพิช, ตัณหา ชื่อว่ายางโนพิช. เมื่อวิญญูณ ของสัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตณหาเป็นเครื่องผูก ทั้งอยู่ด้วย ธาตุปานกลาง (รูปธาตุ) อย่างนี้แล้ว, การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ทุก่อนอนานนท์! ถ้ากรรมอันมีอรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้ร้ อรูปภพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ? (“ซื่อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”) ทุก่อนอนานนท์! ด้วยเหตุทั้งนี้แล กรรม จึงชื่อว่าเนื่อนา, วิญญูณ ชื่อว่าพิช, ตัณหา ชื่อว่ายางโนพิช. เมื่อวิญญูณ ของสัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตณหาเป็นเครื่องผูก ทั้งอยู่ด้วย ธาตุอันประณีต (อรูปธาตุ) อย่างนี้แล้ว, การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ทุก่อนอนานนท์! ภพ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

(ต่อไปนี้เป็นข้อความในสตอฏฐกถา^๑ ซึ่งมีหลักธรรมทำนองเดียวกัน :-)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! คำที่กล่าวกันว่า ‘ภพ - ภพ’ ดังนั้น ภพย่อม
มิได้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรแล พระเจ้าข้า”

ศุก่อนอาณนที! ถ้ากรรมอันมีภพธาตุเป็นวิบาก (วิบาก=ผลแห่งการกระทำ) จักไม่ได้มีแล้วไซ้ งามภพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ? (“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า”) ศุก่อนอาณนที! ด้วยเหตุตั้งนี้แล กรรม จึงชื่อว่าเนอณา, วิญญูณ ชื่อว่าพิช, ตัณหา ชื่อว่ายางโนพิช. เมื่อเจตนา กิติ ความปรารถนา (ปคตนา) กิติ ของสัตว์ทั้งหลายผู้มี
อวิชาเป็นเครื่องกัน มีตณหาเป็นเครื่องผูก ทั้งอยู่ด้วยธาตุอันหรวม (กามธาตุ) อย่างนี้
แล้ว, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ศุก่อนอาณนที! ถ้ากรรมอันมีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้ รูปภพ
จะพึงปรากฏได้แลหรือ? (“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า”) ศุก่อนอาณนที! ด้วยเหตุ
ตั้งนี้แล กรรม จึงชื่อว่าเนอณา, วิญญูณ ชื่อว่าพิช, ตัณหา ชื่อว่ายางโนพิช.
เมื่อเจตนา กิติ ความปรารถนา กิติ ของสัตว์ทั้งหลายผู้มีอวิชาเป็นเครื่องกัน มีตณหา
เป็นเครื่องผูก ทั้งอยู่ด้วยธาตุปานกลาง (รูปธาตุ) อย่างนี้แล้ว, การบังเกิดในภพ-
ใหม่ต่อไป ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ศุก่อนอาณนที! ถ้ากรรมอันมีอรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้
อรูปภพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ? (“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า”) ศุก่อนอาณนที!

๑. สตอฏฐี ๔ อาณนทวรรค คภ. อ. ๒๐/๒๔๔/๕๑๗, ทวิตถ์แก่พระอาณนที.

ด้วยเหตุทั้งนี้แล กรรม จึงชื่อว่าเนื่อนา, วิญญาณ ชื่อว่าพิช, ตัณหา ชื่อว่ายาง
ในพิช. เมื่อเจตนา กิเลส ความปรารถนา กิเลส ของสัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน
มีตัณหาเป็นเครื่องผูก ก็อยู่ด้วย อาคูลันประณีต (อรุปรากุ) อย่างนั้นแล้ว, การยังเกิด
ในภพใหม่ต่อไป ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

คุณอนานนท์! ภพ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม: ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า การเกิดขึ้นแห่งภพ
ใหม่ต่อไปในที่นี้ หมายถึงการเกิดแห่งภพ เพราะอำนาจแห่งอุปาทาน ของสัตว์ผู้ประกอบ
ด้วยวิชชาและตัณหา ในขณะแห่งปัจจุสมุปบาทสถานหนึ่งๆ ทุกสาย ต่างกันไปความอารมณ์
ของตัณหา ซึ่งเป็นภวนาคุบมัง รูปธาคุบมัง อรูปธาคุบมัง; ดังนั้น ถ้าธาตุทั้ง ๓ นี้ ยังมี
อยู่ แม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง การเกิดในภพใหม่ ในกระแสแห่งปัจจุสมุปบาทนั้น ก็พึง
มีต่อไป.

หมวดที่สิบสอง จบ